

НАРАТИВНІ ПРАКТИКИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСОБИСТІСНОГО МАЙБУТНЬОГО

Т.М.Титаренко

Анотація. У статті розглянуто життєві завдання як наративні практики організації особистістю свого майбутнього. Визначено залежність футуристичної життєвої історії від таких магістральних культурних сюжетів, як альтруїстичний, конкурентний, еротичний, креативний, екологічний. Проаналізовано вплив дискурсів Христа, Олександра Македонського, Казанови, Колумба, Будди на постановку життєвих завдань на різних вікових етапах та в різних сферах життя.

Ключові слова: наративні практики, організація майбутнього, магістральні сюжети, дискурс, життєве завдання.

Abstract. The article deals with life-tasks as narrative practices of the personal future organization. There are analyzed dependence of futuristic life story from such main cultural plots as altruistic, competitive, erotic, creative, ecological. The influence of discourses of Christ, Alexander of Macedon, Kazanova, Columbus, Buddha on the staging of life-tasks at different age stages and in different spheres of life is analyzed.

Keywords: narrative practices, organization of the future, main plots, discourse, life task.

Аннотация. В статье рассмотрены жизненные задания как нарративные практики организации личностью своего будущего. Определена зависимость футуристической жизненной истории от таких магистральных культурных сюжетов, как альтруистический, конкурентный, эротический, креативный, экологический. Проанализировано влияние дискурсов Христа, Александра Македонского, Казановы, Колумба, Будды на постановку жизненных задач на разных возрастных этапах и в разных сферах жизни.

Сучасну науку можна охарактеризувати як „темпорально заклопотану”, прийняту ідеєю „часовості”. Психологія теж вже вкотре повертається обличчям до загадкового феномену часу, наголошуючи на важливості проблеми життєвого планування, прогнозування, передбачення.

„Час набуває історію, - пише З.Бауман, коли швидкість його руху через простір... стає питанням спритності, уяви і кмітливості людини”(с.15). Сучасність, як її характеризує Бауман, втрачає важкість, твердість, щільність, системність і стає гнучкою, легкою, експансивною, випадковою. У такій неавторитарній, нерегламентованій сучасності людина вже не може і не хоче залишатися непомітним спостерігачем (Згадаймо М.Фуко, який вважав головною метою людини спостерігати, залишаючись невидимою).

Якщо нова сучасність поступово виникала на Заході наприкінці „блискучих трьох десятиріч”, що йшли після другої світової війни, знаменуючись безпрецедентним розвитком багатства та економічної безпеки, на теренах України ці процеси лише розпочинаються. У нас тепер теж не зовсім сучасно стояти на місці, не розвиваючись та не випереджаючи самих себе. Ми вже майже згодні з тим, що немає ніякого Великого Брата, на якого можна покладатися чи списувати свої невдачі. І ми вже відчуваємо, що за власним бажанням обираємо моделі благополуччя та своє майбутнє достойне життя.

Отже, актуальність пошуку шляхів наближення та моделювання особистістю свого майбутнього пов'язана передусім з бажанням людини бути господарем свого життя, втілювати свої бажання, реалізувати домагання, контролювати несподівані стихійні впливи. Лише відчуття хоча б часткової впорядкованості, „приборканості” майбутнього забезпечує довіру до світу, переживання внутрішньої свободи при організації сьогодення.

Але безмежність варіантів розвитку подій, багатосенсове віяло можливостей нерідко гальмує активність нашої людини, стримує її самопрояви, вмикаючи режим обережності, нерішучості, перечікування. Щоб впоратися із „текучою сучасністю” (термін З.Баумана), людина має використовувати певні індивідуальні практики, які допомагатимуть їй шукати суто біографічні, а не групові, не класові, не соціальні рішення, конститууючи себе і своє майбутнє.

Виникає питання: що це за практики і яким чином вони виробляються?

Соціальні науки все більше уваги приділяють останнім часом так званому „нарративному повороту”, що відбувся у 80-і роки ХХ сторіччя, повернувши увагу до нарративної, оповідальної природи різних форм знання. У психології, як відомо, одним із ініціаторів нарративного підходу став Дж.Брунер, здійснивши разом із колегами так звану „другу когнітивну революцію”. Дж.Брунер стверджував, що у нас немає іншого способу опису прожитого часу, крім нарративу. Хочеться додати, що не лише людське минуле чи теперішнє, але й майбутнє також усвідомлюється та певним чином тлумачиться тільки в межах певного оповідання про себе, своє життя, свої плани. У нас немає іншого способу опису свого грядущого, свого прийдешнього, ніж продовження історії, розпочатої сьогодні чи вчора.

Чим відрізняються ненаративні жанри? Вони відтворюють світ крізь призму лише теперішнього часу, що триває вічно. Відсутність часового вектору створює логічну, а не темпоральну послідовність (див. Троцук, с.68). Безумовно, досліджувати спосіб особистісної організації майбутнього має сенс передусім нарративно, у безперервній біографічній динаміці.

Вивчаючи життя як нарратив, Дж.Брунер пропонує розглядати автобіографію як ряд процедур (чи практик – Т.Т.) „створення життя”. „Практика” (поняття, що прийшло з етнометодології) передбачає постійне створення людиною певного тексту та його обробку, редагування під час мовної взаємодії. Людина як „тварина, що сама себе тлумачить”, досягає саморозуміння через безперервну нарративну самоінтерпретацію (Троцук,

с.62). Завдяки наративу ми надаємо практикам форму і сенс, упорядковуємо наш досвід темпорально і логічно, виділяючи в ньому початок, середину, передчуття фіналу, центральну тему.

„Історії не відбуваються у реальному житті, вони радше конструюються людьми в їхніх головах” , – цю конструктивістську істину Брунер розповсюджує на створення наративу про себе (Брунер, с.10). Продовжуючи його думку, зауважимо, що майбутнє складається з двох слів: „Най (май) буде!” Прийдешнє приходить, наближається, конструюється самою людиною, створюється нею у теперішньому і навіть у минулому, яке постійно переінтерпретовується.

Таким чином, метою статті є розгляд наративних практик створення особистістю свого майбутнього життя.

Критично налаштований читач відразу скаже, що людські фантазії про майбутнє не мають ніякого значення у його моделюванні. Мало що ми можемо комусь під настрій розповісти! Завтра історія буде супроводжуватися іншим настроєм і зміниться на протилежну. Але слухаючи протягом багатьох років численні клієнтські історії, я поступово набувала впевненості, що людські видумки певною мірою творять реальність. Особливо якщо вони відповідно емоційно заряджені, не ситуативні, а досить стійкі та побудовані на основі відповідних інтерпретацій взаємозв'язків власного минулого, теперішнього і майбутнього.

Як це відбувається? Схоже, що такі невимушені історії, за умови, що вони подобаються їх автору чи дуже потрібні йому для самоствердження або самовиправдання, непомітно вибудовують життєвий контекст, в якому здійснюються відповідальні вибори, реалізуються найпотаємніші домагання, формулюються маленькі і великі рішення. Саме історії про себе і своє життя стають своєрідними смисловими домінантами, маркіруючи й організуючи, спрямовуючи нашу текучу, гнучку реальність.

У кожному оповіданні можна знайти частки правди і вимислу, реальності і фантазії. Т.Сарбін підкреслює, що будь-які історії, чи то виражені у формі живої, прозорої ідіоми казки, чи у формі нудної, непрозорої ідіоми психологічних теорій, складені із поєднання того, що трапилось, і чогось уявного (Сарбін Т., сс.16-17). Важливо „забезпечувати читача чи глядача всіма необхідними для слідування за сюжетом історії контекстуальними маркерами” (Сарбін Т., с.22).

Описувати власне майбутнє у формі історії, не забуваючи про контекстуальні маркери, означає не лише знаходити слова для своїх бажань, домагань і передчуттів, але й вдаватися у художні деталі, щось важливе конкретизувати, загострювати увагу на можливому, дуже ймовірному повороті сюжету, шукати приводи для вчинків близьких і рідних, які очікуються. Розвинена уява, володіння мовою та наявність різних слухачів, яким довіряють, дають нам змогу безболісно змінювати наративні способи представлення прийдешнього, здійснюючи, таким чином, репетиції майбутньої реальності.

Один із засновників наративної психотерапії М.Уайт вважав, що перевагою наративної метафори є те, що будь-яка історія – це карта, яка простягається у часі (див. Фридман Дж, Комбс Дж., с.36). Історія має початок, середину і кінець (відчуття кінця, як уточнював Кермод). Вона набуває цілісності завдяки впізнаваним патернам подій, що мають назву сюжету. Центральними у структурі сюжету є утруднення, які переживають і намагаються розв'язати герої оповідання (Сарбин Т., с.7).

Наратив є способом організації життєвих епізодів, дій і вчинків, засобом органічного поєднання непримітних фактів буденного життя і фантазійних утворень. На думку Т.Сарбіна, наратив є принципом, що організовує людські дії і вчинки, включаючи в себе як смисли вчинків, так і причини подій, що відбуваються (там само, с.13.). Наратив передбачає нескінченну кількість можливих способів представлення подій і розповіді про них (Барр В., с.35). Мова дозволяє нам представляти світ різними способами, і в кожному з них закладений потенціал для вчинку (Барр В. с.37).

Якби була можливість, наприклад, проаналізувати різні варіанти майбутнього заміжжя, яке молода дівчина обговорює з бабусею, мамою, психотерапевтом та кількома подругами, можна було б виявити певні риторичні засоби та лінгвістичні стратегії, які вона по-різному використовує для доведення та кристалізації власної думки, формулювання позиції. Відповідно до стосунків із слухачем/слухачкою, його/її прогнозованої реакції, свого актуального емоційного стану дівчина частково редагує свій текст, а інколи переробляє його кардинально.

Коли людина вчиться втілювати свої несподівані бажання, іраціональні почуття, швидкоплинні фантазії та туманні мрії у послідовну розповідь, вона створює додаткові ступені свободи для життєвого вибору. Як пише О.В.Улибіна, якщо почуття втілені у слова, вибудовується дистанція по відношенню до відображеної у мові реальності, що припускає варіативне, неоднозначне ставлення до неї (с.63). Лише відокремивши себе від своєї подієво насиченої життєвої історії, почувши її зі сторони як чийось розповідь, людина відчуває себе у змозі взяти на себе відповідальність за реалізацію поставленого життєвого завдання.

Особистість дійсно можна визначити слідом за Г.Хермансом як „вмотивованого оповідача”. Навряд чи хтось буде заперечувати, що у всі часи і у всіх культурах люди використовували різноманітні історії від міфів до анекдотів для того, щоб надати сенс власному життю. Кожну історію (навіть дисертацію) людина створює як діалогічну взаємодію, орієнтуючись на слухача, читача, критика, опонента. У кожній історії, присвяченій будь-якій проблемі (навіть у сухому дисертаційному тексті), можна знайти щось дуже важливе про її автора, зрозуміти його життєву позицію, ставлення до світу і себе.

Коли ж головним персонажем життєвої історії людина добровільно робить саму себе, її автонаратив відразу набуває статусу найбільш значущого серед усіх інших історій, автором яких людина себе вважає. Написання чи

усне створення власного Я-нарративу потребує крім довіри до світу постійної уваги до свого внутрішнього життя, поглибленого самоусвідомлення, безперервних роздумів про себе та свою долю.

У різних соціальних та приватних контекстах одна й та сама історія, текуча, як сучасність, живе і звучить по-різному. Адже афективно заряджене ставлення оповідача до себе, що передається в тексті, відтворює просторово-часову структуру його життєвого світу. Простором життєвому світу у цьому контексті є ставлення до значущих інших як потенційних слухачів, а психологічним часом – міра самопроявленості на даному етапі сьогодення відповідно до асимільованого минулого і прогнозованого майбутнього.

„З психологічного погляду такої речі, як „життя саме по собі” не існує, – пише Дж.Брунер. – У крайньому випадку – це результат вибіркової роботи пам’яті; у залишку ж оповідання про своє життя є мистецтвом інтерпретації” (с.11). Наратив про себе завжди і привілейований, і дуже проблематичний, оскільки рефлексивний: адже наратор (той, хто оповідає) і головний герой нарративу – одна й та сама особа. Від того, як змінюється спосіб розповідати про себе, залежить регуляція способу життя і, відповідно, організації майбутнього.

Кожна подія життя, що прогнозується, по-різному оцінюється і трактується людиною відповідно до вже пережитого. На думку Д.Полкінгхорна, значення окремої події стає зрозумілим внаслідок її взаємодії із сюжетом. Самі події ніякого сюжету не задають, і не кожний сюжет підходить до певного набору подій. Щоб виникла усвідомлена структура сюжету, необхідним стає рух від сюжету до подій і навпаки. Запропонована структура сюжету порівнюється з реальними подіями і кількаразово переглядається. Загальна тема зводить до купи окремі події, що й виробляє певну послідовність та взаємозв’язок частин історії (див. Херманс, с.12).

При створенні історії про себе не такого, як сьогодні, а себе-прийдешнього, значущими виступають різні мотиви, що відтворюють домінуючу спрямованість особистості, її ціннісну ієрархію. Це може бути *альтруїстичний* мотив життя для інших, допомоги, самопожертви (його інколи називають дискурсом Христа), *конкурентний* мотив самоствердження, перемоги, влади (назвемо його дискурсом Олександра Македонського), *еротичний* мотив бажання близькості, зачарованості, закоханості, злиття (дамо йому ім’я дискурсу Казанови). З нарративної позиції кожен з таких мотивів відповідає магістральним культурним сюжетам: наприклад, героїчній історії, історії завоювання, love-story.

Безумовно, цими класичними сюжетами далеко не вичерпується тезаурус життєвих історій, на які неусвідомлено орієнтується людина при створенні власного Я-нарративу. Важко проігнорувати *креативний* мотив творіння, пошуку, ризику, новизни, якому відповідає магістральний культурний сюжет Першовідкривача, Першопроходця (такий дискурс може бути дискурсом Колумба). Для деяких людей найголовнішим є такий необхідний сьогодні *екологічний* мотив збереження навколишнього

середовища, статус кво, вічних цінностей, людської самотності. І цьому мотивові також відповідає певний культурний сюжет Охоронця, Спостерігача, витоки якого легко знайти ще у Лао Цзи (цей дискурс, напевно, можна назвати дискурсом Будди).

Відповідно до основних, класичних сюжетів, що транслиуються культурою, людина створює і редагує наративи про власне майбутнє. Саме у подібних традиційних сюжетних побудовах можна побачити витоки індивідуальних наративних практик організації людиною різних часів свого життя. В юнацькі роки чимало людей будують свої майбутнє за романтично-героїчним сюжетом, який в часи пізньої молодості трансформується у войовничо-переможний або любовно-еротичний. У зрілі роки бажання шукати щось нове, творити, віддавати акцентує уваги людини на креативних наративних практиках. Пізня зрілість стає часом владарювання споглядальних екологічних сюжетів.

Практиками самоконституювання, концептами життєвої історії, що мають відчутну перевагу над іншими, є саме життєві завдання. Ці практики найбільш значущого для людини самопрогнозу виявляються переможцями над численними іншими способами моделювати майбутнє. Завдання, які людина перед собою ставить на перспективу, є футуристичними наративами, що наближають індивідуальне майбутнє, приборкують його, формуючи водночас і актуальне поле сьогодення.

Наявність провідного життєвого завдання контролює різні дискурси, в яких проявляється особистість та організується її майбутнє. Дискурс основного на даному етапі завдання стає головною темою життя і набуває влади над людиною, як домінанта О.А.Ухтомського, підпорядковуючи собі всі інші сфери активності. Саме провідне завдання визначає і суб'єктивний зміст, глибинну цінність майбутнього процесу життєздійснення, і зусилля особистості.

Життєві завдання є одиницями смислового структурування майбутнього, способами самопрогнозування, що надають численним особистісним інтенціям певну спрямованість, масштабність, фазність. Через адекватно поставлені життєві завдання людина обирає із спектру варіантів майбутнього той, що сприяє досягненню бажаної ідентичності та має найреальніше підґрунтя для втілення.

Життєві завдання – це енергоємні, цілеспрямовані футуристичні наративи, що складаються в умовах завершення певного життєвого етапу з метою передбачення та наповнення сенсом етапу наступного. Під час постановки життєвих завдань особистість, що потрапляє у стан нарації, створює тексти про власне майбутнє, поєднуючи їх сюжетно із історіями про своє минуле та теперішнє.

Всі ми прогнозуємо майбутні події, враховуючи їхню ймовірність і кожен має індивідуальний поріг ймовірнісного прогнозу, що спирається на прогностичний потенціал та набутий досвід. Якщо суб'єктивна ймовірність бажаної події видається нам низькою за цей прогноз, ми низько оцінюємо можливість її здійснення і не включаємо її у свій футуристичний сюжет. Але

надзвичайно значущі події для нас все ж враховуються, незважаючи на їхню низьку ймовірність. Отже, життєві завдання, що прогнозують майбутні події дуже високого рівня персональної значущості, інколи ніби „ігнорують” невисоку ймовірність їх досягнення. Людина впевнена, що вона підключить наполегливість, терпіння та інші додаткові ресурси, посилить заангажованість, активізує своє оточення, і все буде гаразд.

Життєве озадачування, безумовно, має стратегічний і тактичний аспекти. Стратегічні завдання, породжуючи нові історії і нові смисли, визначають глобальні за перспективами і масштабні за змістом завдання. Тактичний аспект передбачає операціоналізацію завдань, тобто уточнення, деталізацію текстів розповіді про себе відповідно до ситуації, реальних умов життя, власних можливостей, передбачуваних ускладнень, несподіваних перешкод та очікуваних результатів. Стратегічні нарративні практики можуть бути короткими, але інтенсивними, змістовними текстами-мапами, текстами-схемами, тоді як тактичні практики мають розкривати, як саме будуть досягатися поставлені завдання.

Життєве завдання як нарративна практика має чітку персональну приналежність, діапазон вживаності у межах конкретного періоду індивідуального життя. Прогностична ефективність життєвого завдання різко падає, якщо воно виходить за межі сюжету, який відповідним чином поєднував певні події та задавав логіку його подальшого розгортання.

Будучи передусім нарративною, сюжетно обумовленою практикою, кожне конкретне завдання на майбутнє має свій фокус вживаності, тобто у професійній сфері воно може звучати як креативне, створене у дискурсі Колумба, у спорті – бути конкурентним і формулюватися у дискурсі Олександра Македонського, а у сфері батьківських стосунків це буде альтруїстичний текст у дискурсі Христа. Відповідно до значущості тієї чи іншої сфери на кожному життєвому етапі певний дискурс стає домінантним, найсуттєвішим чином впливаючи на бачення людиною свого майбутнього.

Життєве завдання, що існує у формі нарративу, як і кожний текст, зазвичай відкрите для подальших редагувань відповідно до зовнішніх і внутрішніх умов. Щоправда, інколи завдання на майбутнє може залишатися жорстко незмінним, незважаючи ні на що. Таке незмінне завдання, практично закрите для інтерпретації нового досвіду, завмираючи у своїй фанатичній цілеспрямованості, стає частково неживим, поступово втрачаючи свою енергетику та прогностичну силу.

Висновки. В умовах нової сучасності, що поступово втрачає твердість, щільність, системність, стаючи гнучкою, легкою, випадковою, особливого значення набувають індивідуальні практики створення життя. Спрямоване біографічне конструювання майбутнього здійснюється особистістю шляхом розповідання історій про себе. Такі історії, чи Я-нарративи, стають смисловими домінантами, що маркірують, упорядковують текучу сучасність.

Життєвий світ особистості постійно перебудовується відповідно до актуальної життєвої історії, головним персонажем якої є сама людина. Ставлення її до себе, що відтворюється у нарративі, акумулює особливості

просторово-часової структури життєвого світу. Простір світу у цьому контексті стає ставленням героя оповідання до значущих дійових осіб, а психологічний час – мірою самопроявленості на певній віковій сходинці відповідно до проінтерпретованого минулого і прогнозованого майбутнього.

При створенні історій про себе-майбутнього велику роль відіграє домінантна спрямованість особистості, пов'язана з магістральними культурними сюжетами типу героїчної драми, історії завоювання, love-story тощо. Футуристичний нарратив як життєве завдання формується у межах конкретного сюжету, набуваючи креативності, конкурентності, еротичності, екологічності. На різних вікових етапах при організації майбутнього провідними стають різні дискурси.

Життєві завдання як нарративні, сюжетно обумовлені практики, мають персональну приналежність, стратегічність, ймовірність, діапазон і фокус вживаності. У найбільш значущих сферах життя (для когось професійній, а для когось, наприклад, сімейній) організація майбутнього відбувається з урахуванням домінантних дискурсів, ірадіюючи на бачення людиною свого майбутнього в цілому.

Література.

Барр В. Социальный конструкционизм и психология // Постнеклассическая психология.- 2004.- №1.- С.29-44.

Бауман З. Текучая современность.- СПб.- 2008.

Брунер Дж. Жизнь как нарратив // Постнеклассическая психология.- 2005.- №1.- С.9-30.

Сарбин Т. Нарратив как базовая метафора для психологии // Постнеклассическая психология.- 2004.- № 1.- С.6-28.

Троцук И.В. Нарратив как междисциплинарный методологический конструкт в современных социальных науках // Вестн. РУДН, сер. Социология.- 2004.- №6-7,- С. 56-74.

Улыбина Е.В. Психология обыденного сознания.– М., 2001.

Фридман Дж., Комбс Дж. Конструирование иных реальностей. Истории и рассказы как терапия.- М., 2001.

Херманс Г. Личность как мотивированный рассказчик: теория валюации и метод самоконфронтации // Постнеклассическая психология.- 2006-2007.- №1 (3).- С.7-53.